

SÜNNÎ BİR TARİKATIN ŞİİLEŞEN KOLLARI: KÜBREVIYYE-ŞİİLİK İLİŞKİSİ

Süleyman GÖKBULUT*

ÖZET

Bu makalede, Şeyh Necmeddîn Kübrâ tarafından kurulan Kübreviyye tarikatının tarihi, şîilikle ilişkisi bakımından ilk günlerinden günümüze kadar kısaca gözden geçirilmiştir. Öncelikle tarikatın pîri, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Sa'deddîn Hammûye, Alâuddevle-i Simnânî, Seyyid Ali Hemedânî, Seyyid Muhammed Nurbahş ve Abdullah Berzişâbâdî gibi Kübreviyye'nin önemli simâları söz konusu edilmiştir.

Başlangıçta sünnî ve şer'î bir çizgide olan tarikatın, IX./XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Nurbahşîyye ve Zehebiyye olmak üzere iki kola ayrıldığı ve kısa süre içerisinde şîileştiği görülmüştür. Bugün İran, Pakistan, Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde yaşayan şîi akideye sahip bazı Nurbahşî ve Zehebî topluluklarına da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kübreviyye Tarikatı, Şîilik, Nurbahşîyye, Zehebiyye

THE SHI'TIZED BRANCHES OF A SUNNI ORDER: KUBRAWIYYA-SHI'ISM RELATIONS

In this article, the history of the Kubrawiyya order, founded by Najm Al-Din Al-Kubra, is shortly reviewed in terms of its relation to shi'ism from its beginning to today. Firstly, the founder of the order, his life and works and then the famous sufis of Kubrawiyya like Sa'd Al-Din Hamuwayi, Alâ Al-Dawla Al-Simnânî, Sayyid Ali Hamadânî, Sayyid Muhammad Nurbaks and Abdu'llah Barzishâbâdî are mentioned.

It's observed that Kubrawiyya had formerly a sunni form (in orthodox line), but from the first half of IX./XV. century it was branched as Nurbakhshiyya and Dhahabiyya and subsequently transformed into shi'ite form. It's also dealt with, in the article, some of shi'ite Nurbakhshi and Dhahabi groups living in Iran, Pakistan, USA and UK today.

Key Words: Kubrawiyya Order, Shi'ism, Nurbakhshiyya and Dhahabiyya

1. GİRİŞ

Şîilik ile tasavvuf arasında öz itibariyle bir takım benzerlikler bulunmasına rağmen, iki kurumun birbirleriyle olan ilişkilerinin özellikle sekizinci İmam Ali er-

* Dr., Dokuz Eylül Ü İlahiyat Fak., Tasavvuf Anabilim Dalı. Bu makale, "Necmeddîn Kübrâ ve Kübrevîlik" (DEÜ Sosyal Bil. Ens. İzmir, 2009) adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. e-mail: slymngblt@yahoo.com

Rızâ (ö. 203/818)'dan¹ sonra hiç de iyi gitmediği bilinen bir gerçektir. Hz. Ali ve şîî imamlarının sûfî silsilelerinde yer almaları, velâyet anlayışı ve bu velâyetin taşınması anlamında hurka giydirme âdeti, nûr-ı Muhammedî, evliyânın çeşitli mertebeleri ile silsile kavramları şîîlik ile tasavvuf arasındaki benzer noktalardır.² Fakat her iki geleneğin bunlara verdiği mana ve önem farklılık arz etmektedir.

Tasavvuf esas olarak sünîliğin bir formu olarak geliştiği için şîîler, sûfilere muhâlefet etmiş, hattâ bazen düşmanca davranmışlardır.³ Şîîlikte bizim kabul ettiğimiz anlamda herhangi bir tarîkatın kurulmamış olması⁴ veya başta imam anlayışı olmak üzere şîî mezhebindeki bazı fikirlerin psikolojik olarak insanları tatmin etmesi dolayısıyla genellikle bir tarîkata ihtiyaç duyulmaması gerçeği de bu tavrın en büyük delilidir. Fakat kuruluşu itibariyle sünî olan bazı tarîkatların, ya kendi eğilimleriyle ya da siyasî-içtimâî durumun gereğince şîî akideyi benimzedikleri de gözlerden kaçmamaktadır.

Şîî dünyasındaki tasavvufa karşı gelişen bu menfi tutum, VII./XIII. asrın ortalarına, yani Moğollar'ın İran'ı ve neredeyse tüm İslâm âlemini istilâ etmelerine kadar pek değişmemiştir. Fakat bu tarihten sonra, tarîkatların hızla yayılmasıyla birlikte şîîlerin tasavvufa bakışında pozitif bir gelişim meydana gelmiştir. Başta *Câmiu'l-Esrâr* sahibi Seyyid Haydar Âmulî (ö. 720/1320) gibi bazı yazar ve düşünürler, sûfî düşüncesiyle özellikle de İbn Arabî (ö. 638/1240)'nin fikirleriyle şîî ilâhiyat ve kelâmını birleştirme yolunda çaba göstermeye başlamışlardır.⁵

Âmulî'den sonraki şîî âlimleri, sûfilere karşı muhâlefetlerine göre genel olarak iki grupta ele alınabilir: Birinci grup, hukuk alanında uzmanlaşan ve tasavvufa ve sûfilere karşı olan kimselerden oluşmaktadır. Bu âlimler, tarîkatları, sûfilerin uygulamalarını ve şeyh-mürîd ilişkisini şeriata aykırı bir bid'at olarak değerlendirmişlerdir. İkinci gruptakiler ise tasavvufun teorik görünümüne, özellikle de kendilerinin "irfân" ve "hikmet-i müteâliyye" dedikleri öğretilere inanan kimselerdir. Molla Sadrâ (ö. 1051/1641) gibi bazı hakîmlerin dâhil olduğu bu grup, her ne kadar tasavvufî düşünceye karşı müsâmaha gösterecekler de, herhangi bir tarîkata bağlanmamışlar ve bir kısım tarîkat mensuplarını da tenkit etmişlerdir.⁶

¹ Biraz sonra Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın silsilesinde de görüleceği üzere, bazı tasavvufî silsileler sekizinci imamdan sonra Ma'ruf Kerhî (ö. 200/815) ile devam etmektedir. Fakat Kerhî ile Ali er-Rızâ arasında kurulan bu ilişki sağlam tarihi verilere dayanmamaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, "Ma'rûf Kerhî ve Tasavvuf-Şîî İlişkisi Üzerine", s. 3-14. Ma'rûf Kerhî hakkında bkz. Şeybî, *es-Sıla*, s. 356-360.

² Kâmil Mustafa eş-Şeybî, tasavvuf ile şîîlik arasındaki ilişkileri incelediği kitabının üçüncü bâbında zikrettiğimiz bu benzer noktaları ve daha başka konuları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bkz. Şeybî, *es-Sıla*, s. 337-482. Ayrıca bkz. Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, s. 117-127.

³ Purcevâdî, "On İki İmam Şîîliğinde Tasavvufa Muhalefet", s. 234.

⁴ Uludağ, "Şîîlikte Tasavvuf", s. 209.

⁵ Âmulî'nin eserinin ve görüşlerinin değerlendirmesi için bkz. Pâzûkî, "Câmiu'l-Esrâr-ı Seyyid Haydar Âmulî: Câmî'-i Tasavvuf u Teşeyyu", s. 15-41.

⁶ Purcevâdî, "On İki İmam Şîîliğinde Tasavvufa Muhalefet", s. 239-240.

Kendileri de tasavvufî bir sistemin içerisinde çıkmış olan Safevîler (1501-1736)'in⁷ yönetime gelmeleriyle birlikte İran'daki tarikatlarla yönelik tutumun tekrar sertleştiği, sûfî karşıtı birçok eserin kaleme alındığı, hattâ ehl-i tasavvufa, öldürmeye kadar giden fizikî şiddet uygulandığı görülmektedir. İşte böyle bir ortamda tasavvuf kelimesi yerine "irfân"⁸ teriminin kullanılmaya başlaması mânîdardır. Kendisini açıkça şiî ilan eden Ni'metullâhiyye tarikatı bile I. Şâh Abbâs (ö. 1039/1629) zamanındaki baskılar neticesinde Hindistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Nurbahşiyye ve Zehebiyye de bu süreçte çok güç kaybetmiş ve bir süre adeta yer altına çekilmiştir.⁹

Kaçarlar (1785-1925) döneminin dinî siyâseti de Safevîler'den çok farklı olmamıştır.¹⁰ Tasavvufa, sûfî anlayışa ve kurumlarına karşı olan bu olumsuz tavır günümüze kadar canlılığını koruduğu söylenebilir. Bugün İran'da Ni'metullâhiyye, Nurbahşiyye ve Zehebiyye gibi şiî tarikatlar hâlen marjinal olarak faaliyetlerine devam etmektedirler. Fakat bu gruplara intisâbı olan kişilerin genel nüfûsa oranları oldukça azdır ve kendilerini çok açık bir şekilde ifade edemedikleri göze çarpmaktadır.¹¹

Bu genel girişten sonra, öncelikle Kübreviyye-Şiîlik ilişkisine dair birkaç hususa atıfta bulunulacak, akabinde Necmeddîn Kübrâ ve tarikatı hakkında bazı bilgiler sunulacak, daha sonra da kronolojik bir sırayla Sa'deddîn Hammûye, Alâuddevle-i Simnânî, Seyyid Ali Hemedânî, Seyyid Muhammed Nurbahş ve Abdullah Berzişâbâdî gibi bu silsilede yer alan bazı önemli simâların şiîlikle ilişkileri irdelenecektir.

2. KÜBREVIYYE-ŞİİLİK İLİŞKİSİ HAKKINDA

Kübrevî sûfî geleneği üzerine yapılan incelemeler, birçok yanlış yorumların ve kökleşmiş bazı hataların kurbanı olmuştur. Bunun iki eğilimden kaynaklandığı

⁷ Safeviyye tarikatının, sünnî bir tarikat iken nasıl şiî bir devlete dönüştüğünün değerlendirmesi için bkz. Öngören, "Sünnî Bir Tarikattan Şiî Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevî Devleti", s. 82-93.

⁸ "İran'da ulemâ, tasavvufa karşılık "bâtınî bilgi" anlamına gelen irfân disiplini savunur. Diğer dinî bilimlerde olduğu gibi bu disiplinde de eğitim, hoca-talebe ilişkisine dayanmakla birlikte, irfân geleneğinde tarikatta olduğu gibi müridin müşîdine veya pîre sınırsız itaati söz konusu değildir. Bu disiplinde yoğun bir gayret ve okunan metinlerin içselleştirilmesi önemli bir unsurdur. Okunan metinler arasında İbn-i Sînâ'nın kitapları, Sühreverdî'nin işrâkî yazıları, *Fusûs* başta olmak üzere İbn Arabî'nin eserleri bulunmaktadır. Molla Sadrâ'nın *el-Esfârü'l-Erbâa* adlı eseri de önemli bir yer tutar." Bkz. Algar, "İran", *DİA*, XXII, 412.

⁹ Safevîler dönemindeki tasavvufun durumuyla ilgili olarak şu kaynaklara bkz. Uyar, "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı", s. 121-137; Algar, "Some Observations on Religion in Safavid Persia", s. 287-293; Nasr, "Religion in Safavid Persia", s. 271-286.

¹⁰ Bu dönemdeki süfilere karşı olan tutum için bkz. Bayat, "Kaçar Dönemi İran'ında Tasavvuf Karşıtlığı", s. 229-243.

¹¹ Günümüz İran'ında faaliyet gösteren tarikatların genel bir değerlendirmesi için şu iki makaleye bkz. Lewisohn, "An Introduction to the History of Modern Persian Sufism, Part I: The Nimetullahi Order: Persecution, Revival and Schism", s. 437-464; Lewisohn, "An Introduction to the History of Modern Persian Sufism, Part II: A Socio-cultural Profile of Sufism, from the Dhahabî Revival to the Present Day", s. 36-59.

söylenbilir: Birincisi, Kübreviyye tarihini, onu daha bilinir kılan ayırıcı olayların olduğu Orta Asya dini çevresine dikkat etmeden, yalnızca XIII-XV. yüzyıllar arasında Batı İran'daki gelişmeler çerçevesinde yorumlama alışkanlığıdır. İkincisi, Kübrevî yazılarında ve kişilerinde, bu süreçte Batı İran'daki dinî gelişmelere hâkim olmaya başlayan şîî temâyüllerin izlerini arama eğilimidir.¹²

Söz konusu ikinci eğilim, yaklaşık elli yıl önce Fransız araştırmacı Molé tarafından ortaya konmuştur.¹³ Henry Corbin ve Seyyid Hüseyin Nasr'ın da katıldığı bu fikrin en temel argümanı, Moğol istilâsından sonraki devirde, İran'da faaliyet gösteren sûfî tarikatlarının Hz. Ali ve masum imamlar hakkında açık ve hürmetkâr bir kabul ediş tavrı benimsemelerinin, Safevîler'in işini kolaylaştırdığı ve şîîliğin kabul edilmesinin yolunu açtığıdır.¹⁴ Fakat bu argümanın, Safevîler'in gerek sünnilige mensup olan halka gerekse bütün tarikatlara karşı uyguladığı baskı ve zulmü haklı çıkarma riski vardır. Diğer taraftan, Kübreviyye tarikatı bağlamında meseleyi ele alacak olursak, bu ekolün önemli simâlarına yapılan haksız ithamlar da söz konusudur.

Şimdi bu iddialar karşısında yapılabilecek şey, Kübreviyye tarikatının pîrinden başlayarak, söz konusu geleneğin başlangıçta nasıl bir karakter arz ettiği ve aradan iki asır geçtikten sonra şîîlikle nasıl bir ilişki içerisine girdiği hususunu kısaca gözden geçirmektir. Fakat buna başlamadan önce, özellikle yabancı araştırmacıların defalarca tekrarladıkları bir hatayı belirtmekte fayda görüyorum. Bu da, hemen hemen bütün tarikatlarda görülen Hz. Ali ve Ehl-i Beyt muhabbetini, söz konusu tarikatların ya da sûfîlerin şîî bir inanç sistemini benimsedikleri şeklinde yorumlama kolaycılığıdır. Eğer bu fikri kabul edecek olursak, o zaman İslâm dünyasında ortaya çıkmış bütün tarikatları, hattâ sûfîleri şîaya mensup olarak nitelendirmemiz gerekecektir. Böyle bir tezin geçerliliği olmadığı da herkesçe malumdur.

3. NECMEDDİN KÜBRÂ VE KÜBREVIYYE TARİKATI

Tasavvuf tarihinde daha çok Necmeddîn Kübrâ ismiyle meşhur olan Kübreviyye tarikatının kurucusu Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Hîvekî, Harezmsâhlar Devleti (1097-1231) döneminde 540/1145 yılında¹⁵ Harezmi/Hîve'de¹⁶ dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Nâsiruddîn Ömer b. Muham-

¹² DeWeese, "Sayyid Ali Hamadâni and Kubrawî Hagiographical Traditions", s. 121.

¹³ Molé'un bu düşüncelerini ortaya koyduğu meşhur makalesi için bkz. Molé, "Les Kubrawiyya entre Sunnisme et Shiisme", s. 61-142.

¹⁴ Algar, *Nakşibendilik*, s. 210-211; Nasr, *Makaleler II*, 66. İsmâîlilik üzerine çalışmalarıyla tanınan Ferhad Daftary'nin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Daftary, *Muhâlif İslâm'ın 1400 Yılı-İsmâîlîler*, s. 498.

¹⁵ Simnânî, *Tezkiretü'l-Meşâyih*, s. 317; Nurbahş, *Silsiletü'l-Evliyâ*, s. 48; Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, II, 75.

¹⁶ Hîve, Harezmi'e bağlı bir köydür. Bkz. Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 568; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 263; Zehebî, *el-İber*, III, 177.

med b. Abdullah (ö.  ), hem  lim hem de sûfî bir kişidir.¹⁷ Necmeddîn Kübrâ bir v kiasından bahsederken, annesinin s liha bir kadın olduğunu ve kendisini Şeyhine karşı gelmemesi için uyardığını if de etmektedir.¹⁸

Necmeddîn Kübrâ'nın eşi ve çocukları ile ilgili olarak da çok az bir malumata sahibiz. Bu konuya dair tek bildiğimiz, onun Mısır'da intisâb ettiği Ruzbih n-ı Kebîr el-Mısır  ( . 584/1188)'nin yanındayken, Şeyhinin kızıyla evlendiği ve bu izdivaçtan iki oğlunun dünyaya geldiğidir.¹⁹ Kendisine Ebu Abdullah künyesinin verilmesinden, ilk oğlunun adının Abdullah olduğunu anlıyoruz.²⁰

Yakut el-Hamevî'nin verdiği bilgiye göre, Harezm'in diğer bütün bölgeleri hanefi olmasına rağmen, Şeyh Kübrâ'nın doğum yeri olan H ve halkı Ő fi  mezhebine bağlıydı.²¹ Dolayısıyla o da Ő fi  idi²² ve tasavvufa yabancı olmayan bir  ileden geliyordu. Muhtemelen ilk tasavvufi bilgilerini babasından almıştı.

Kaynaklarda Şeyh Kübrâ'nın Türk asıllı olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Fakat Türkler'in Harezm'e yerleşmelerinin mil d  XI.-XIII. yüzyıllar arasında, yani burayı Selçuklu sultanlarına bağlı beylerin idare ettikleri devirde ger ekleřtiėini²³ kabul edersek, onun Türk bir  ileden gelmesinin muhtemel olduğunu söyleyebiliriz. Zîrâ Harezmşahlar Devleti'nin yöneticileri Türkçe isimler kullanıyorlardı, fakat resm  dil Farsça idi.²⁴

Necmeddîn Kübrâ, gençlik çağlarında hadis tahsiline çok meraklıydı ve bu nedenle Nişabur, İsfahan, Hemedân, Mekke, İskenderiyye ve Tebrîz gibi devrin önemli ilim merkezleri arasında uzun yolculuklar yaptı. Bu Şehirlerde Ebu'l-Me l  Fer v  ( . 587/1191), Ebu Cafer Muhammed b. Ahmed b. Nasr es-Saydal n  ( . 568/1173) ve H f z Ebu T hir es-Silef  ( . 576/1180) gibi  limlerle görüştü ve onlardan dersler aldı.²⁵

Şeyh Necmeddîn Kübrâ, seyr   sülûk yolunda kendilerinden istif de ettiği kişilerle ilgili olarak Şöyle demektedir: "Tarikat ilmini Ruzbih n'dan, aşkı Kâdî İm m ibn Asr n ed-Dimeşki'den, halvet ve uzlet ilmini Ammâr'dan, h rkay  İsm il el-Kasr 'den ve nazarı da Baba Ferec'den aldım."²⁶ Onun saydığı bu beş isimden sadece İbn Asr n ( .  ) hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Fakat Zehebî'nin *T rihu'l-İslâm*'indeki "Necmeddîn, Şam'a gitti ve Hank h-ı Kasr'da

¹⁷ Kerbel i, *Ravzatü'l-Cinân*, II, 322.

¹⁸ N. Kübrâ, *Risâle Fi'l-Halve*, vr. 17a-b.

¹⁹ Hârezmî, *Cevâhiru'l-Esrâr*, I, 91; Câmi, *Nefehât*, s. 590; Kerbel i, *Ravzatü'l-Cinân*, II, 322.

²⁰ Muhsin , *Tahki  Der Ahvâl u  s r-ı Necmeddîn-i Kübrâ  veys *, s. 1.

²¹ Hamevî, *Mu'cem 'l-Büldân*, II, 415.

²² Sübkî, *Tabakâtü'Ő-Şâfiyye*, VIII, 25; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 79.

²³ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 190.

²⁴ Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *D A*, XVI, 230-231.

²⁵ Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minin*, II, 72; İbnü'l-İmad, *Şezerât*, V, 79; Münâvî, *el-Kev kib 'd-Dürriyye*, II, 371.

²⁶ Nurbahş, *Silsiletü'l-Evliya*, s. 48.

ikâmet etti.”²⁷ ifâdesinden yola çıkarak, onun İbn Asrûn’la burada görüştüğü ve bir müddet sohbetlerinde bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca Şeyh Kübrâ’nın Ahmed el-Mevsîfî (ö.  ) adında, herhangi bir bilgimizin olmadığı başka bir zâtla da sohbetlerde bulunduğu kaydedilmiştir.²⁸

Necmeddîn Kübrâ’nın diğer dört mürşidi hakkında az da olsa bazı bilgilerimiz mevcuttur. Bunlardan Baba Ferec (ö. 568/1173)’in dışındakiler, *Âdâbü’l-Mürîdîn* adlı eserin müellifi ve Sühreverdiyye tarikatının da kurucusu olarak kabul edebileceğimiz Şeyh Ebu’n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1167)’nin²⁹ sohbet ve irşâd halkasında yetişmiş veya en azından bir süreliğine bu meclislere devam etmiş kişilerdir. Bundan dolayı Kübreviyye tarikatını, Sühreverdiyye’nin bir kolu gibi görmek mümkündür. Fakat Şeyh Kübrâ’nın Hârezm’e dönmesiyle ortaya çıkan coğrafya farklılığı ve tasavvufî vurgularındaki özgün tercihleri sebebiyle Kübreviyye yeni ve müstakil bir tarikat niteliği kazanmıştır.³⁰

Necmeddîn Kübrâ’nın, hem Şeyh İsmail el-Kasrî (ö. 589/1193) hem de Şeyh Ammâr-ı Yâsir (ö. 590/1194) yoluyla gelen iki silsileye sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi onun “hırka-i asl”, ikincisi ise “hırka-i teberrük” silsilesi olarak adlandırılmaktadır. Yine bu ikinci silsile de iki farklı şekilde Hz. Peygamber’e ulaşmaktadır. İçerisinde şîî mezhebince kutsal sayılan altı masum imamın yer aldığı silsile de budur.

A. İsmail el-Kasrî’den Gelen Silsile

Şeyh Necmeddîn Kübrâ (ö. 618/1221)

Şeyh İsmail el-Kasrî (ö. 589/1193)

Muhammed b. Mânkîl (ö.  )

Dâvûd b. Muhammed (ö. Ö)

Ebu’l-Abbâs İdrîs (ö. Ö)

Ebu’l-Kasım b. Ramazan (ö. Ö)

Ebu Yakub Taberî (ö. Ö)

Ebu Abdullah Osman (ö. Ö)

Ebu Yakub Nehrecûrî (ö. 330/941)

Ebu Yakub Sûsî (ö.  )

Abdülvâhid b. Zeyd (ö. 177/793)

Kümeyl b. Ziyâd (ö. 82/701)

Emîrül-Mü’minîn Ali b. Ebu Tâlib (ö. 40/661)

²⁷ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, II, 354. Simnânî de onun Şam’da Kâdî ibn Asrûn’la sohbet ettiğini bildirmektedir. Bkz. Simnânî, *Tezkiretü’l-Meşâyih*, s. 321.

²⁸ Nurbahş, *Silsiletü’l-Evliya*, s. 48.

²⁹ Bu kişi hakkında şu kaynaklara bkz. Câmî, *Nefehât*, s. 588-589; İbnü’l-İmad, *Şezerât*, III, 208-209; Sübkî, *Tebakatü’ş-Şâfiyye*, V, 143-145; Dara Şükûh, *Sefînetü’l-Evliyâ*, s. 103; Nurbahş, *Silsiletü’l-Evliyâ*, s. 38; Kerbelâî, *Ravzâtü’l-Cinân*, II, 336-339.

³⁰ Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, 500.

Hz. Muhammed (ö. 11/632)³¹

B. Ammâr-ı Yâsir'den Gelen Silsile

Şeyh Necmeddîn Kübrâ (ö. 618/1221)

Ammâr-ı Yâsir (ö. 590/1194)

Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1167)

Ahmed Gazzâlî (ö. 520/1126)

Ebu Bekir Nessâc (ö. 487/1094)

Ebu'l-Kasım Gürgânî (ö. 450/1058)

Ebu Osman Mağribî (ö. 373/983)

Ebu Ali Kâtib (ö. 340/951)

Ebu Ali Rûdbârî (ö. 322/933)

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)

Serî es-Sakatî (ö. 257/870)

Ma'rûf Kerhî (ö. 200/815)

Dâvûd et-Tâî (ö. 165/781)

Habîb A'cemî (ö. 156/772)

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661)

Hz. Muhammed (ö. 11/632)

Bu silsile, Ma'rûf Kerhî'den sonra iki kola ayrılmaktadır. Birincisi yukarıda zikredilendir. İçerisinde masum imamların da bulunduğu diğer silsile ise şöyle devam etmektedir:

Ma'rûf Kerhî (ö. 200/815)

Ali b. Musa er-Rızâ (ö. 203/818)

Ca'fer-i Sâdık (ö. 148/765)

Muhammed Bâkır (ö. 114/733)

Ali Zeynelâbidîn (ö. 95/713)

Hz. Hüseyin (ö. 61/680)

Hz. Ali (ö. 40/661)

Hz. Muhammed (ö. 11/632)³²

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Necmeddîn Kübrâ 78 yıllık hayatının büyük bir kısmını kendi vatanı olan Harezmi'de geçirmiştir. Gençlik çağlarında ilim tahsili ve tasavvufî eğitimi için diğer bazı şehirleri dolaştıktan sonra muhtemelen 580/1184 civarında elinde icâzeti olan bir mürşid olarak tekrar Harezmi'ye dön-

³¹ Simnânî, *Tezkiretü'l-Meşâyih*, s. 314; Simnânî, *Fazlu't-Tarîka*, vr. 100a.

³² Simnânî, *Tezkiretü'l-Meşâyih*, s. 315-316; Simnânî, *Fazlu't-Tarîka*, vr. 99b-100a.

müştür.³³ Bundan sonra neredeyse kırk yıl boyunca bu topraklarda tarikat faaliyetlerinde bulunan Şeyh Kübrâ, yaygın bir rivâyete göre, 618/1221'de Moğollar'ın saldırıları esnasında, bir grup müridânî ile birlikte şehri savunurken şehid olmuştur.³⁴ Bu hâdise, onun şanını daha da arttırmış ve kendisinden sonra yazılan sûfi biyografilerinde ve menâkıbnâmelerinde bu yönü hep ön plana çıkarılmıştır.

Necmeddîn Kübrâ'nın uzun ve felsefî içerikli eserler yerine kısa ve fakat pratik gayeler güden, sorun çözücü risâleler telif ettiği görülmektedir. Onun en hacimli eseri, kendisine atfedilen ve aslında halifesi Necmeddîn Dâye (ö. 654/1256)'ye ait olan 12 ciltlik tefsiri saymazsak, *Fevâihu'l-Cemâl*'dir. Bunun dışında o, *Usûlü Aşere*, *Risâle İle'l-Hâim*, *Risâle Fi'l-Halve*, *Risâle Fî Beyânî's-Şeria ve't-Tarika ve'l-Hakika*, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, *Nasihatü'l-Havâs*, *Cevâb-ı Nuh Suâl* ve *Kitâbü't-Turuk Fi Ma'rifeti'l-Hırka* gibi Arapça ve Farsça önemli risâleler kaleme almıştır. Şeyh Kübrâ söz konusu bu risâlelerinde genellikle tasavvufî kavramlardan, âdâb-erkân ile kılık-kıyafet sembolizminden, seyr ü sülûk sürecinde yaşanan bazı tecrübelerden bahsetmektedir. Onun risâlelerinin bir kısmı müridânından ya da dostlarından biri tarafından sorulmuş sorulara cevap niteliğindedir. Bazıları ise nasihat yönü ağır basan eserlerdir.³⁵

Şeyh Necmeddîn Kübrâ, Harezm ve Horasan topraklarında tarikat faaliyetlerinde bulunmuş ve çeşitli eserler telif etmiş önemli bir mutasavvıf olmasının yanı sıra, başta Mecdüddîn el-Bağdâdî (ö. 616/1219) olmak üzere, Radiyyüddîn Ali Lâlâ (ö. 642/1244), Sa'deddîn Hammûye (ö. 650/1252), Aynüzzamân Cemâleddîn Gîlî (ö. 651/1253), Necmeddîn Dâye er-Râzî, Seyfeddîn Bâharzî (ö. 659/1261) ve Baba Kemâl Cendî (ö. 672/1273) gibi devrin çok önemli şahsiyetlerinin yetişmesini de sağlamıştır. Adlarını zikrettiğimiz bu kişiler Şeyh Kübrâ'nın halifeleri olarak Kübreviyye tarikatının Orta Asya, İran ve Hindistan topraklarında yayılması için büyük hizmetler görmüşlerdir.³⁶

Kübreviyye tarikatı, Pîr Necmeddîn Kübrâ tarafından belirlenen ve Usûlü Aşere olarak bilinen on temel esas üzerine kurulmuştur. Bunlar “tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâ” olarak sıralanmıştır.³⁷ Bunlar arasında özellikle halvet ve zikre, seyr ü sülûk sürecinde

³³ Zerrinkub, *Donbâle-i Cüstücû*, s. 87; Muhammed Isa Waley, onun 581/1185 ile 586/1190 yılları arasında Harezm'e dönmüş olabileceğini öne sürer. Bkz. Waley, “Najm al-Dîn Kubrâ and the Central Asian School of Sufism”, s. 81.

³⁴ Câmî, *Nefehât*, s. 594-595; ayrıca bkz. Yâfiû, *Mir'âtü'l-Cinân*, IV, 41-42.

³⁵ Necmeddîn Kübrâ'nın, *Fevâihu'l-Cemâl*, *Usûlü Aşere* ve *Risâle İle'l-Hâim* adlı eserleri Mustafa Kara tarafından dilimize çevrilmiştir. Bunların dışındaki bazı risâleleri için bkz. *Risâle Fî Beyânî's-Şeria ve't-Tarika ve'l-Hakika*, Şehid Ali Paşa, 2760 nr., vr. 100b-101a; *Âdâbü'l-Mürîdîn*, Velîyyüddin Efendi, 1796 nr., vr. 129a-132b; *Nasihatü'l-Havâs*, Şehid Ali Paşa, 2800 nr., vr. 41a-47a; *Cevâb-ı Nuh Suâl*, Şehid Ali Paşa, 2800 nr., vr. 47b-51a; *Kitâbü't-Turuk Fi Ma'rifeti'l-Hırka*, Şehid Ali Paşa, 2800 nr., vr. 62b-67b.

³⁶ Necmeddîn Kübrâ'nın halifeleri hakkında bkz. Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 669; Hârezmî, *Cevâhiru'l-Esrâr*, I, 96; Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, II, 73-74.

³⁷ N. Kübrâ, *Usûlü Aşere*, s. 31-70.

çok büyük bir önem atfedilmektedir. Kübreviyye'nin zikri kelime-i tevhîdin ilk kısmı, yani "Lâilâheillallah"tır.³⁸

Necmeddîn Kübrâ'nın şiîlikle ilişkisine gelince; yukarıdan beri anlattıklarımız göstermektedir ki o, sünnî inançlara sahip, şâfiî fıkhına bağlı ve şer'î esaslara karşı da oldukça riâyetkâr bir mutasavvıftır. Ayrıca o, sünnî anlayışı benimsemiş bir Türk devleti olan Harezmsâhlar devrinde yaşamış ve zikrettiğimiz özellikleri sayesinde rahatça tarikat faaliyetlerinde bulunabilmiştir. Bunlara ilave olarak, Şeyh Kübrâ'nın eserlerinde, Hz. Ali ve Ehl-i Beyte duyduğu saygı ve sevginin dışında şiîliğini çağrıştıracak hiçbir paragrafın yer almadığını da belirtmeliyiz.

Şeyh Kübrâ, *Fevâihü'l-Cemâl* adlı eserinde Hz. Ali'yle yaşadığı manevî bir tecrübesini aktarmaktadır. Bu da, bir sûfide olan Hz. Ali sevgisinin izlerini taşımaktan öte bir anlam ifade etmemektedir. Bahsi geçen olay şöyledir:

Bir kere gaybet halinde iken Hz. Peygamber'i yanında Hz. Ali olduğu halde gördüm. Hemen koşup Ali'nin elini tuttum ve onunla musâfaha ettim. O anda bana ilhâm geldi: Resûlullah'tan gelen haberlerde şöyle bir şey işitir gibi oldum: "Kim Ali ile musâfaha ederse, cennete girer." Bunun üzerine Hz. Ali'ye dönüp "Bu hadîs sahih midir?" diye sormaya başladım. O da "Evet, Resûlullah doğru söylemiştir, Resûlullah doğru söylemiştir, benimle musâfaha eden cennete girer." dedi.³⁹

4. NECMEDDİN KÜBRÂ'DAN SONRAKİ BAZI KÜBREVÎ ŞEYHLERİNİN ŞİİLLİKLE İLİŞKİLERİ

4.1. Sa'deddîn Hammûye (ö. 649/1251 veya 650/1252)

Şeyh Kübrâ'nın halifelerinden Sa'deddîn Hammûye⁴⁰, genellikle Kübrevî geleneğinde şiîliğin açık izlerini taşıyan ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Fakat o, Kübreviyye'den icâzetli olmasına rağmen, İbn Arabî ekolüne çok daha yakındır. Dahası o, oğlu Sadreddîn İbrahim (ö. 722/1322) ve talebesi Azîz Nesefî (ö. 700/1300)'den başka silsilesini devam ettirecek herhangi bir şahıs bırakmamıştır.⁴¹ Her ne kadar Hammûye kolu, hiçbir zaman Kübreviyye'nin ana çizgisinin temsilcisi olamamışsa da konumuz açısından incelenmeğe değer bir husustur.

Sa'deddîn Hammûye, Horasan'da dört-beş kuşaktır ilmî, siyâsî ve askerî alanda önemli kademelerde yer alan bir âilenin ferdidir.⁴² Tam adı Muhammed b. el-Müeyyed b. Ebî Bekir b. Ebi'l-Hasan b. Muhammed b. el-Hammûye'dir.⁴³

³⁸ N. Kübrâ, *Risâle-i Hâim*, s. 78.

³⁹ N. Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, s. 100-101.

⁴⁰ Bu nisbenin farklı şekillerde okunduğu görülmektedir. Mesela "Hamevî, Hamûye, Hamuveyh, Hameviyye" gibi. Şeyh Sa'deddîn'in âilesi Suriye'nin Hama şehrinden olmadığı için Hamevî diye okumak karışıklığa neden olacağı için biz "Hammûye" diye yazmayı tercih ettik. Bu tartışmalı hususta bkz. Elias, "The Sufi Lord of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi", s. 53-55.

⁴¹ Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, XXXII, 501.

⁴² Hammûye âilesinin önemli temsilcilerinin ele alındığı şu makaleye bkz. Nefisî, "Hânedân-ı Sa'deddîn Hammûye", s. 6-39.

⁴³ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, II, 337; Masum Ali Şâh, *Tarâiku'l-Hakâik*, II, 340.

586/1191'de atayurdu olan Bahrâbâd'da dünyaya gelmiştir. Ömrünün çoğunu uzun seyahatler yaparak geçirmiştir.⁴⁴ Tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, hicrî 614-616 yılları arasında Necmeddîn Kübrâ'ya bağlanmış ve 616/1219 yılının Zilhicce ayının sonlarında da icâzetini alarak⁴⁵, Moğol istilasından önce bu bölgeyi terk etmiştir.

Şeyhin ölüm tarihi konusunda bazı farklı fikirler vardır. *Târîh-i Yâfiî*, *Nefehât*, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, *el-İber* ve *Sefinetü'l-Evliyâ* yazarları onun 63 yıllık hayatının 650/1252'de sona erdiği söylerken⁴⁶, İbn Tağrıberdî bu tarihin 651/1253⁴⁷, Hamdullah Müstevfî de 658/1260 olduğunu ifade eder.⁴⁸ Devletşâh, onun Radyyyüddîn Ali Lâlâ (ö. 642/1244)'dan sonra sekiz yıl daha yaşadığını ileri sürerek, azîzlerden birinin Şeyh Hammûye'nin vefâtına dâir şu tarihi düştüğünü yazar:

“Millet ve İslâm'ın nûru ve takvânın mumu olan cihânın şeyhi Sa'deddîn Hammûye 650'de, Cuma günü, Kurban Bayramı'nda, ikinci namazı vaktinde Bahrâbâd'da vefât etmiştir.”⁴⁹

Şeyh Hammûye'nin Necmeddîn Kübrâ dışında diğer bazı sûfilerle de irtibatı olduğu görülmektedir. Meselâ, Mescid-i Aksâ'da babasının amca oğlu Sadreddîn Ebu'l-Hasan Muhammed b. İmâdüddîn Ebî Ahfaz (ö. 617/1220)'dan hırka giymiştir.⁵⁰ Hicaz'da Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî (ö. 632/1234) ile karşılaşmış ve ondan telkîn-i zikir almıştır.⁵¹ Onun Sühreverdî hakkında şöyle dediği ifade edilir: “*Nebî'ye tâbi olma nûru Sühreverdî'nin alınında bir başka görülür.*”⁵²

Şeyh Hammûye, Şam'da Cebel-i Kâsyûn denilen bir yerde ikâmet ederken İbn Arabî ve talebesi Sadreddîn Konevî (ö. 673/1274) ile çeşitli defalar beraber bulunmuştur.⁵³ İbn Arabî ile birbirlerine yaptıkları iltifât çok meşhurdur. Rivâyete göre, Sa'deddîn Hammûye'ye, İbn Arabî sorulduğunda şöyle demiştir: “*O, sâhilsiz bir ummândır.*” İbn Arabî de onun hakkında “*Bitmez, tükenmez bir hazînedir.*” sözünü söylemiştir.⁵⁴

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Necmeddîn Kübrâ'nın vefâtından sonra, diğer Kübrevî şeyhleri ve mensupları Sa'deddîn Hammûye ile yakın bir münâsebet kurmamışlardır. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Birincisi,

⁴⁴ Bkz. Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, II, 76.

⁴⁵ Necmeddîn Kübrâ'nın, Sa'deddîn Hammûye için 616/1219 yılının Zilhicce ayının sonlarında kaleme aldım dediği icâzet için bkz. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 2800 nr., vr. 29b-30b.

⁴⁶ Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân*, IV, 40; Câmî, *Nefehât*, s. 602; Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, II, 77; Zehebî, *el-İber*, III, 265; Dârâ Şükûh, *Sefinetü'l-Evliyâ*, s. 105.

⁴⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, VII, 31.

⁴⁸ Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 670.

⁴⁹ Devletşâh, *Tezkire*, s. 342-343.

⁵⁰ Dânişpejûh, “Keşfü'l-Hakâyık”, s. 303.

⁵¹ Hâfi, *Mücmel-i Fasîh*, s. 319.

⁵² Sîstânî, *Çihil Meclis*, s. 215.

⁵³ Zehebî, *el-İber*, III, 265; Nefîsî, “Hânedân-ı Sa'deddîn Hammûye”, s. 15-16.

⁵⁴ Sîstânî, *Çihil Meclis*, s. 215;

Hammûye'nin Kübreviyye tarikatından daha çok İbn Arabî ekolünün bir takipçisi olarak hayatını sürdürmesidir. Bir risâlesinde o, önceki kuşağın en büyük sufilerini sayarken “İbn Arabî, Şeyh Kübrâ ve Şeyh Sühreverdî” diye bir sıralama yapmaktadır.⁵⁵ Onun İbn Arabî hakkındaki “*Sahilsiz bir ummandır.*” sözünü daha önce zikretmiştik. Konevî ile yakın ilişkisi de malumumuzdur. Bütün bu veriler göz önüne alındığında Hamid Algar'ın “*Sa'deddîn Hammûye, Kübrevîliği İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd düşüncesiyle buluşturan ilk Kübrevî şeyhidir. İlk dönem Kübrevîleri arasında onun dışında bu düşünceye eğilim yok denecek kadar azdır.*”⁵⁶ şeklindeki değerlendirmesi oldukça yerindedir.

İkincisi, Hammûye âilesinin Moğol yönetimi ve siyasetiyle çok fazla ilişki içerisinde olmasıdır. Bu, Kübreviyye tarikatının pek taraftar olmadığı bir durumdur. Sa'deddîn'in oğlu Sadreddîn'in İlhanlı sarayıyla kuvvetli bir bağı vardır ve meşhur Moğol tarihçisi Atâ Melik Cüveynî (ö. 681/1283)'nin kızıyla evlenmiştir. Sa'deddîn'in elinden hırka giydiği amcasının dört oğlu da Moğollar'ın askerî ve sivil bürokrasisinde görev almışlardır.⁵⁷

Yukarıda zikrettiğimiz iki nedene, bir üçüncüsünü daha ekleyebiliriz. Bu da Şeyh Sa'deddîn'in eserlerinde, özellikle velâyet-nübüvvet meselesi söz konusu olduğunda, bazı şîî eğilimlerin bulunduğu iddiasıdır.⁵⁸ Sa'deddîn Hammûye'nin en önemli takipçisi olan Azîz Nesefî şeyhinin şu sözlerini rivâyet etmektedir:

“Bil ki Şeyh Sa'deddîn'nin buyurduğuna göre, Hz. Muhammed'den evvelki dinlerde velî yoktu, velî ismi de yoktu. Allah'a yakın olan kişilere genel olarak peygamber derlerdi. Her ne kadar her dinde bir şeriat sahibi vardı ve birden fazla olmuyordu ise de, diğerleri halkı onun dinine davet ediyor ve hepsine enbiyâ diyorlardı. O halde Hz. Âdem dininde bir kaç peygamber vardı ve bunlar halkı Âdem'in dinine davet ediyorlardı. Nuh, İbrahim, Musa ve İsa dinlerinde de aynıydı. Sıra Muhammed'e gelince, “Benden sonra halkı benim dînime davet edecek peygamber gelmeyecektir. Benden sonra beni izleyen ve Allah'a yakın olan kimse-lerin adı evliyâdır. Bu velîler, halkı benim dinime davet ederler.” buyurdu. Velî ismi Muhammed dininde ortaya çıktı. Yüce Allah onun ümmetinden 12 kişiyi seçerek, onları kendine yakın kıldı. Onları kendi velâyetine tahsîs ederek, Hz. Muhammed'in nâibleri yaptı. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Bu 12 kişi hakkında “Ümmetimin âlimleri Benî İsrâîl peygamberleri gibidir.” buyrulmuştur. Şeyhe göre, Muhammed ümmeti içinde bu 12 kişiden fazla velî yoktur. On ikincisi de velîlerin sonuncusu olup, adı “Mehdî” ve “Sâhib-i Zamân”dır.

⁵⁵ Hammûye, *Risâle*, vr. 33b-43b.

⁵⁶ Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, 501.

⁵⁷ Elias, “The Sufi Lord of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi”, s. 67-75.

⁵⁸ Kerbelâî ve Şüsterî onun on iki imam şîliğine mensup olduğunu belirtir. Bkz. Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân*, II, 392; Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, II, 76-77.

Ey derviş, Şeyh Sa'deddîn bu sâhib-i zamân hakkında kitaplar yazıp onu çok medhetmiş ve şöyle buyurmuştur: İlim ve kudreti kemâl derecesindedir. Tüm yeryüzünü kendi hükmü altına alır ve adâletle süsler. Küfür ve zulmü bir anda yeryüzünden kaldırır. Yeryüzünün bütün hazineleri ona görünür".⁵⁹

Azîz Neseî bir keresinde bu konuda çok fazla konuşan şeyhine karşı çıkacak olmuş, fakat Hammûye buna üzülmüştür:

"Horasan'da Şeyh Sa'deddîn'in hizmetinde iken, şeyh bu sâhib-i zamân ve onun kudret ve kemâli hakkında çok mübâlağa ediyordu. Öyle ki bizim anlayış kapasitemiz ona yetmiyor, aklımız bu hususları kavrayamıyordu. Bir gün ona "Ey Şeyh, böyle biri gelmemiştir. Onun hakkında böylesine mübâlağa etmek doğru olmaz. Belki böyle değildir." dedim. Şeyh gücendi. Ben de bu sözü terk edip, bir daha böyle konuşmadım."⁶⁰

Hamid Algar ise bu gibi sözlerle onun şîî akîdeyi benimsemiş olmasının kabul edilemeyeceğini belirtir ve şunları söyler:

"Bu tür fikirler bazen Hammûye'nin şîî kabul edilmesine yol açmış ve onun hakkında, sonraki dönemlerde bazı Kübrevîlerin de benimseyeceği şîîliğin ilk izlerinin görüldüğü "erken şîî" tanımlaması yapılmıştır. Aslında Hammûye'nin velâyet ve on iki imam tasavvurunda şîîliği çağrıştıracak bir taraf bulunmamaktadır. Onun on iki imam anlayışı sûfî perspektifli bir kutsal tarih anlayışını temellendirme girişiminden ibarettir. Özellikle on ikinci imama "hâtemü'l-evliyâ" demesi İbnü'l-Arabî terminolojisinden uyarlanmış bir kavramdır."⁶¹

4.2. Alâuddevle-i Simnânî (ö. 736/1336)

Kübreviyye'nin günümüze kadar gelen esas silsilesinde, şîî eğilimler taşıdığı iddiasıyla yüz yüze gelen şahıslardan birisi de Alâuddevle-i Simnânî idi. Simnânî, 659/1261 yılında Simnân'a bağlı Biyâbânek kasabasının Sufîâbâd köyünde çok zengin ve İlhanlı sarayında önemli görevler üstlenen bir âilenin çocuğu olarak doğdu. Genç yaşlarında yaşadığı bir manevî tecrübe sonucu Argun Han (ö. 690/1291)'in hizmetinden ayrılarak, kendi kendine sûfî pratiklerini uygulamaya başladı. Bir müddet sonra da Kübrevî şeyhi Nureddîn Abdurrahman İsferyânî (ö. 717/1317)'ye intisâb etti ve onun en mühim halifesi oldu.⁶²

Çok sayıda eserin yazarı olan Simnânî, Abdürrezzak el-Kâşânî (ö. 730/1329) ile mektuplaşmış ve İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışını tenkit etmiştir. Bu yönüyle İmam-ı Rabbânî'nin vahdet-i şühûduna ilhâm verdiği söyle-

⁵⁹ Neseî, *İnsân-ı Kâmil*, s. 142.

⁶⁰ Neseî, *İnsân-ı Kâmil*, s. 142.

⁶¹ Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, XXXII, 501.

⁶² Simnânî'nin hayatıyla ilgili olarak bkz. Elias, *The Throne Carrier of God*, s. 17-51.

nebilir.⁶³ Ayrıca onun, Şeyh Kübrâ'nın renkler sembolizmini geliştirdiği ve letâif doktrini ile birleştirerek daha sistematik bir hâle soktuğu görülmektedir.⁶⁴

Şeyh Simnânî, İlhanlı Devleti (1256-1353) sınırları içerisinde şiîliğin hayli yaygın olduğu bir dönemde yaşadı. O, aşırılıklardan uzak bir sünniydi. Onun gözünde Ehl-i Sünnetin diğer mezhepler arasındaki yeri, İslâm'ın diğer dinler arasındaki yerine benzemekteydi.⁶⁵ Hattâ Simnânî bir defasında, bir süre müridi de olan Şeyhiyye/Serbedârân hareketinin lideri Şeyh Halife (ö. 736/1335)'ye dört sünnî mezhepten hangisine bağlı olduğunu sordu. O da söz konusu mezheplerin hangisinin en iyisi olduğunu henüz araştırmadığını söyleyince, Simnânî onu azarladı ve böylece ilişkileri sona erdi.⁶⁶ Şeyh Simnânî, şiî eğilimleri olan İlhanlı hükümdârı Olcaytu (ö. 716/1316)'yu da, bu tutumu yüzünden kınamıştı.⁶⁷

Bütün bunlarla birlikte Alâuddevle-i Simnânî, şiî imamlarına ve özellikle de Ehl-i Beyte büyük bir saygı duyuyordu.⁶⁸ *Menâzirü'l-Mahâdır li'n-Nâzirü'l-Hâdır* adlı Arapça risâlesinde *Nehcü'l-Belâğa*'dan alıntılar yapıyor ve Ehl-i Beyte olan hürmetini açıkça gösteriyordu. Fakat Hz. Aişe ve diğer üç halifeye lanet okuyanları da kınıyordu.⁶⁹ Şeyh Simnânî, sûfilere yedi tabakaya ayırıyor ve bunların en üst mertebesine de Hz. Ali'yi yerleştiriyordu.⁷⁰

Kanaatimce Alâuddevle'nin bu fikirleri, onun mezhep olarak şiîliği benimsemiş olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü o, İslâm cemaatinin birliğini vurgulayan bir hareketi temsil ediyordu. Budistlere ve putperestlere İslâm'ı kabul etmeleri için ziyaretlerde bulunuyordu. Onun anlayışına göre tasavvuf, İslâm dininin mezhebî bölünmelerini aşan en kuşatıcı biçimiydi.⁷¹

4.3. Seyyid Ali Hemedânî (ö. 786/1385)

Alâuddevle'den sonra Kübreviyye'nin VIII./XIV. yüzyıldaki en önemli temsilcisi Ali Hemedânî'dir. Onun, bu tarikatın şiîliğe doğru dönüşümünde çok önemli bir rol oynadığı iddia edilmektedir. On yedinci kuşaktan bir seyyid olan Hemedânî, 714/1314'te Hemedân'da dünyaya gelmiştir. Doğum günü, Hz. Ali'ninkiyle aynı gün olduğu için ona "Ali-yi Sâni" (İkinci Ali) lâkabı verilmiştir. Soyu, Hz. Hüseyin'in oğlu dördüncü imam Ali Zeynelâbidîn'e ulaşmaktadır. Annesi Bîbî Fatma da Hz. Ali soyundandır.⁷²

⁶³ Bkz. Landolt, "Simnânî on Wahdat al-Wujûd", s. 91-111; Câmî, *Nefehât*, s. 611-616, 658-669.

⁶⁴ Bkz. Elias, "A Kubrawi treatise on mystical visions: The Risâla-yi Nûriyya of 'Alâ' ad-Dawla as-Simnânî", s. 68-80; Elias, *The Throne Carrier of God*, s. 136-196.

⁶⁵ Elias, *The Throne Carrier of God*, s. 43.

⁶⁶ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, VIII, 4499.

⁶⁷ Meier, "Alâ al-Dawla al-Simnani", *El*, I, 346-347.

⁶⁸ Elias, *The Throne Carrier of God*, s. 65.

⁶⁹ Elias, *The Throne Carrier of God*, s. 91-92.

⁷⁰ Elias, *The Throne Carrier of God*, s. 43-44.

⁷¹ Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, I, 248.

⁷² Bkz. Shah Hamadani, *The Life and Works of Sayyid Ali Hamadani*, s. 5-6.

Kübreviyye, Simnânî'nin pek bilinmeyen iki halifesi, Takıyyüddîn Ahî Ali Dostî (ö. 734/1334) ve Mahmud Mezdekânî (ö. 766/1365) vasıtasıyla Hemedânîyye kolunun kurucusu Seyyid Ali Hemedânî'ye ulaşmaktadır. Kübreviyye tarikatına bazı yeni unsurlar eklemesi, Ehl-i Beyt sevgisine ağırlık vermesi ve İbn Arabî'nin *Fusûs*'una *Hallu'l-Fusûs* adıyla Arapça-Farsça bir şerh yazarak, Kübreviyye esaslarıyla İbn Arabî düşüncesini mezcetmeye çalışması Hemedânî'yi bu gelenek içerisinde önemli bir konuma getirmiştir.⁷³ Birçok seyahatler yapan ve özellikle de Keşmîr'deki tebliğ faaliyetleriyle tanınan Hemedânî, o bölgede çeşitli hankâhlar açmış ve müridler yetiştirmiştir.⁷⁴

Ali Hemedânî, Hz. Ali ve Ehl-i Beytin faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden ve on dört bölümden meydana gelen *Kitâbü'l-Mevedde Fi'l-Kurbâ* adlı bir eser kaleme almıştır.⁷⁵ Halifesi ve biyografisinin yazarı Cafer Bedahşî de *Hulâsatü'l-Menâkıb*'inin başında Hz. Ali'yi öven bir çok hadis zikretmiştir.⁷⁶ Bütün bu emâreler Ali Hemedânî'nin bir kısım şîî düşünceleri benimsediği şeklinde yorumlanmıştır.

Halbuki Seyyid Ali Hemedânî'deki bu izler, asıl itibariyle onun şîî olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü o şâfiî mezhebine bağlı sünî bir şahsiyettir. O, *er-Risâletü'l-İ'tikâdiyye*'sinde ashâbın en faziletliilerini Ebu Bekir-Ömer-Osman ve Ali olarak sıralamaktadır.⁷⁷ Aynı ifâdeler, Farsça yazılmış *Risâle-i Beyân-ı İ'tikâd*'da da yer almaktadır.⁷⁸ Kanaatimizce, şîîlik onun şahsî inancı değil de, doğumundan itibaren bir takım özellikleriyle Hz. Ali'ye benzemesinden ötürü, halkın onda görmek istediği bir imaj gibi anlaşılabilir.

5. KÜBREVIYYE TARİHİNDE ORTAYA ÇIKAN İKİ Şİİ KOL: NURBAHŞİYYE VE ZEHEBİYYE

Kübreviyye tarikatı, Seyyid Ali Hemedânî'nin dâmâdı ve aynı zamanda halifesi olan Hâce İshak Hottalânî'nin iki halifesi Muhammed Nurbağş ve Abdullah Berzişâbâdî tarafından iki farklı fraksiyona ayrılmıştır. Bunlardan ilki Nurbağşîyye, ikincisi de Berzişâbâdiyye ya da daha meşhur ismiyle Zehebiyye kollarını kurmuşlardır. Eğer Kübreviyye'nin şîîleşmesinden bahsedeceksek, işte bu kırılma dikkate alınmalı ve bundan sonraki gelişmeler dikkatlice takip edilmelidir. Tabii ki söz konusu bu kırılmanın akabinde çok kısa bir süre içerisinde bütün İran'a egemen olan şîî Safevî Devleti'nin hâkimiyet ve etkisini de gözden ırak

⁷³ Câmî, *Nefehât*, s. 621; Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân*, II, 250-274; Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, II, 138-143; DeWeese, "Sayyid Ali Hamadani and Kubrawi Hagiographical Traditions", s. 121-158; Yazıcı, "Hemedânî, Emîr-i Kebîr", *DİA*, XVII, 186-188.

⁷⁴ Ali Hemedânî'nin Keşmîr'deki faaliyetleri için bkz. Surayia Gull, *Development of Kubraviya Sufi Order in Kashmir*, s. 76-101.

⁷⁵ Shah Hamadani, *The Life and Works of Sayyid Ali Hamadani*, s. 34.

⁷⁶ Bedahşî, *Hulâsatü'l-Menâkıb*, s. 16-23.

⁷⁷ Hemedânî, *er-Risâletü'l-İ'tikâdiyye*, s. 143.

⁷⁸ Hemedânî, *Risâle-i Beyân-ı İ'tikâd*, s. 157.

tutmamak gereklidir. Şimdi sözü edilen bu iki harekete biraz daha yakından bakalım.

5.1. Seyyid Muhammed Nurbahş (ö. 869/1464) ve Nurbahşîyye

Seyyid Muhammed Nurbahş, 795/1392'de Kûhistan'daki Kâin'de doğdu. Babası, İmam Musa el-Kâzım (ö. 183/799)'ın soyundan geliyordu. Annesi ise büyük bir ihtimalle Türk asıllıydı. Nurbahş, Herat'ta ilim tahsil ederken, İshak Hottalânî'nin, Şeyh İbrahim (ö. 4) adındaki bir halifesiyle karşılaştı ve bu kişi onu Şeyh İshak'a götürdü. 819/1416'da Hottalânî'ye bağlanan Muhammed Nurbahş, kısa sürede içerisinde onun en gözde müridlerinden biri oldu ve gördüğü bir rüya üzerine şeyhi ona "Nurbahş" lâkabını verdi. Bu olayın hemen akabinde, 826/1423 yıllarında kendisinin mehdî olduğunu ilan edip, taraftar toplamaya başlayan Muhammed Nurbahş, müşşidi Hâce İshak'la birlikte tutuklandı. İshak Hottalânî, iki oğlu ve yetmiş yakın ashâbıyla birlikte idam edilirken, o serbest kaldı. Timur (ö. 807/1405)'un oğlu Şahrüh (ö. 850/1447) tarafından çeşitli defalar tutuklanıp sorguya çekildi. Nihayetinde mehdîlik iddiasından vazgeçti ve 869/1464 yılında öldü.⁷⁹

Molé, Nurbahş'ın açıkça mehdîliğini ilan etmesini⁸⁰ ve şîî eğilimlerini, Kübreviyye'nin şiileşme sürecinin doruk noktası olarak görmüştür. Kübreviyye üzerine çalışan son dönem araştırmacıları, tarikatın tarihinin bu şekilde yorumlanmasını tenkit etmişler ve onun sünnî-şâfiî karakterine vurgu yapmışlardır. Onlara göre Nurbahş, tarihi bir hareketin zirvesi olmaktan ziyâde bir istisnâdır.⁸¹ Zîrâ Nurbahş'ın şîî temâyülleri, onun âlevî arka planına dayanmaktadır. Biraz önce de belirttiğimiz gibi Nurbahş'ın babası, İmam Musa el-Kâzım'ın soyundan gelen bir şîidir. O, Bahreyn'de bir şîî merkezi olarak bilinen Katîf'ten İmam Ali er-Rızâ'nın türbesini ziyâret için Meşhed'e gelmiş ve daha sonra Horasan'daki Kâin'e yerleşmiştir. Nurbahş, babasının, daha kendisi doğmadan önce oğlunun mehdî olacağını heber verdiğini söylemektedir. Onun mehdîlik hareketine kalkışması ise yaşadığı dönemin siyâsî-sosyal huzursuzluk ve çalkantılarıyla ilgili bir durumdur. Zîrâ tarihe bakıldığında, 1300-1500 yılları arasında bu tip bir çok harekete ratlanmaktadır.⁸²

Muhammed Nurbahş, imâmetin "hakîkî ve izâfî" olmak üzere ikiye ayrıldığını, hakîkî imâmetin sıfatları, şartları ve rükünleri bulunduğunu belirterek, bunların hepsinin sadece Hz. Ali'de birleştiğini söylemektedir. Onun dışındakiler

⁷⁹ Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân*, II, 248-250; Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minin*, II, 143-148; Nurbahş'ın hayatı ve görüşleri hakkında bkz. Bashir, *Between Mysticism and Messianism*, s. 78-196.

⁸⁰ Nurbahş'ın mehdîliği konusunda müridleri arasında iki farklı yaklaşım oluşmuştur. Bazıları onun mehdîliğini, sadece mehdî (hidâyet edici) kelimesinin sözlük anlamıyla sınırlarken; bazıları da bunun mezhepler arasındaki farklılığın ortadan kaldırılması ve yeni bir İslâmî yorumun getirilmesinden ibaret olduğunu öne sürmüştür. Bkz. Tosun, "Nurbahşîyye", *DİA*, XXXIII, 248.

⁸¹ DeWeese, "Sayyid Ali Hamadâni and Kubrawî Hagiographical Traditions", s. 121; Algar, "Some Observations on Religion", s. 287-290; Bashir, *Between Mysticism and Messianism*, s. 137-138.

⁸² Bashir, *Between Mysticism and Messianism*, s. 87-88.

ise yukarıda zikredilen esaslardan sahip olabildikleri kadarıyla imamdırlar. Dolayısıyla onların imâmeti hakikî değil, izâfidir.⁸³ Fakat burada Nurbahş'ın, "Hz. Ali'nin dışındaki imamlar" ifadesiyle şîilerin masum imamlarını mı yoksa din büyüklerini mi kastedtiği açıkça anlaşılamamaktadır.

Her hâlükârda, Nurbahş'ın şîiliği daha romantiktir ve teşekkül etmiş şîî mezheplerinin doktrinlerine de çok az benzemektedir. O, ilk üç halifeyi de bir eserinde övmektedir. Bu yüzden Nurbahş'a yakından bakıldığında, onun Kübrevî düşüncesinde zaten var olan ve nesilden nesile tevârüs eden bir eğilimi, mehdîlik iddiasıyla zirveye taşıdığı doğru kabul edilemez.⁸⁴ Fakat şu da bir gerçektir ki, Safevî Devleti'nin ortaya çıkışıyla birlikte Nurbahşîiye, şîilemiş ya da buna mecbur kalmıştır. Nitekim bu mezhebe bağlılık gösteren ve Safevîlerle işbirliği yapan tarikatların hayatîyetlerini nisbeten daha uzun süre devam ettirdikleri tarihi bir vâkıadır.⁸⁵

Nurbahşîiye silsilesi, Muhammed Nurbahş'ın vefâtından sonra oğlu Şah Kâsım Feyzbahş (ö. 917/1511) tarafından şîî bir tarikat olarak devam ettirilmiştir.⁸⁶ Bugün İran, Pakistan, Amerika ve İngiltere merkezli olmak üzere, bu tarikatın devamı niteliğinde küçük bazı Nurbahşî gruplarına rastlanmaktadır. Biz şimdi söz konusu bu üç Nurbahşî gruba kısaca değinip, onların silsilelerini vermek istiyoruz.

A. İran Nurbahşîleri

Nurbahşîiye tarikatının İran coğrafyasındaki varlığı, Şah Kâsım Feyzbahş'ın halifelerinden Hüseyin Eberkûhî vasıtasıyla devam ettirilerek günümüze kadar gelebilmiştir. Bu topluluğun şu anda başında bulunan Kâzım Muhammedî, Tahran'ın banliyölerinden Kereç'te ikâmet etmektedir. Kendisinin ve müntesiplerinin şîî bir dünya görüşünü benimsedikleri açıkça görülmektedir. Fakat bu şahsın İran'da ne kadar bir mürîdân kitlesine sahip olduğu hakkında net bir bilgimiz yoktur. İran Nurbahşîleri, aşağıda vereceğimiz silsilelerinde yer alan bütün şeyhlerin şîî olduklarına inanmaktadırlar:

Seyyid Muhammed Nurbahş (ö. 869/1464)

Şah Kâsım Feyzbahş (ö. 917/1511)

Şeyh Hüseyin Eberkûhî Cânbahş (ö. ?)

Kemâleddîn Cüveynî (ö. ?)

Şeyh Muhammed Sûdâhrî Sebzvârî (ö. ?)

Şeyh Melik Ali Cüveynî (ö. ?)

Şeyh Ali Sedîrî (ö. ?)

⁸³ Nurbahş, *er-Risâletü'l-İ'tikadiyye*, s. 197.

⁸⁴ Bkz. Bashir, *Between Mysticism and Messianism*, s. 137-138. Moojen Momen ise onu "güçlü şîî eğilimleri olan bir sünîî" olarak tanımlamaktadır. Bkz. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, s. 213.

⁸⁵ Algar, *Nakşibendilik*, s. 199-200.

⁸⁶ Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minin*, II, 148-149.

- Şeyh Hasan Sedîrî (ö.  )
- Şeyh Muhammed Rızâ Sedîrî (ö.  )
- Şeyh Kemâleddîn Sedîrî (ö.  )
- Şeyh Muhammed Meşhedî (Pîr Palandûz) (ö.  )
- Şeyh Muhammed Mü'min Sedîrî (ö. Ö)
- Seyyid Muhammed Takî Şâhî (ö.  )
- Mîr Muzaffer Ali Şâhî (ö.  )
- Mîr Muhammed Ali Şâhî (ö.  )
- Mîr Muhammed Şâhî (ö.  )
- Hâc Mirzâ Abdülvahhâb Nâînî (ö. 1212/1797)
- Şeyh Muhammed Hasan Kûzekünânî (ö.  )
- Şeyh Mirzâ Rızâ Kulî Safâ (ö.  )
- Şeyh Muhammed Hasan Şah Gıyâsüddîn Keşmîrî (ö.  )
- Şeyh Muhammed Hasan Kutbuddîn Şah Veliyyullah Dihlevî (ö.  )
- Şeyh Muhammed Ali Şîrâzî (ö.  )
- Şeyh Şerîfüddîn Abdurrahman (ö.  )
- Şeyh Hüseyin Bedrüddîn Müştak Ali Şah (ö.  )
- Şeyh Kâzım Muhammedî Mansur Ali Şah (şimdiki şeyh)⁸⁷

B. Pakistan/Baltistan Nurbahşîleri

Şâh Kâsım Feyzbahş'ın bir diğer halifesi Şemseddîn Irâkî (ö. 932/1526) vasiyetiyle Nurbahşîyye tarikatı Keşmir'e kadar ulaşmıştır. Fakat bu bölgenin hâkimi Mirzâ Haydar Duğlât (ö. 957/1551)'in takibine uğrayan Nurbahşîler, Keşmir'de rahat bir faaliyet gösteremedikleri için Pakistan'ın özellikle kuzey dağlık bölgelerine doğru çekilmişlerdir. Bugün başta Baltistan olmak üzere, Pakistan'ın diğer bazı büyük şehirlerinde de pek çok Nurbahşî mensubu yaşamaktadır. Başlangıcından beri şîî olan bu grubun, günümüze kadar ulaşan silsilesini de şu şekilde gösterebiliriz:

- Seyyid Muhammed Nurbahş (ö. 869/1464)
- Şah Kâsım Feyzbahş (ö. 917/1511)
- Mîr Şemseddîn Irâkî (ö. 932/1526)
- Mîr Dânyâl Şâhid (ö.  )
- Mîr Şemseddîn Reşîd (ö.  )
- Mîr Dânyâl Dânâ (ö.  )
- Mîr Hasan Rehnomâ (ö.  )
- Mîr Ebu Saîd Sa'dâ (ö.  )
- Mîr Muhtâr Ahyâr (ö.  )
- Mîr Necmeddîn Sâkîb (ö.  )

⁸⁷ Bu silsile için bkz. Muhammedî, *Necm-i Kübrâ*, s. 206-208.

Mîr Muhammed Nûrânî (ö.  )
 Mîr Muhammed Şâh Mahdûm el-Fukarâ (ö.  )
 Mîr Şâh Celâl (ö.  )
 Mîr Hâne el-Ulûm (ö.  )
 Mîr Muhammed Ekber (ö.  )
 Mîr Muhammed Şâh Zeyne'l-Ahyâr (ö. Ö)
 Seyyid Avn Ali Şâh (ö. 1991)
 Seyyid Muhammed Şâh (şimdiki şeyh)⁸⁸

C. Mekteb-i Tarîka-i Üveysî veya Şâh Maksûdîler

Dört kuşaktır İnan asıllı şii bir âilenin yönettiği ve başta Amerika ve bazı Avrupa şehirleri olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde merkezleri bulunan bu grup, kendisini Üveysî olarak nitelendirmektedir. Fakat silsilelerine baktığımızda, bu topluluğun da biraz önce değindiğimiz İnan Nurbahşileriyle ortak bir şeyhler zincirine sahip olduklarını ve Muhammed Hasan Kûzekünânî'den itibaren aşağıda isimleri kaydedilen şahıslar eliyle günümüze kadar varlıklarını devam ettirdiklerini görmekteyiz. Şâh Maksûdîler'in klâsik bir tarîkattan ziyâde, bugün Batı'da çok yaygın olan insanın kendi benliğini tanımamasını ve bazı ruhsal sıkıntılarında kurtulmasını sağlayan psikolojik sağlık merkezleri gibi hareket ettikleri göze çarpmaktadır. Mekteb-i Tarîka-i Üveysîlerin silsilesi şöyledir:

Muhammed Hasan Kûzekünânî (ö.  )
 Abdülkadir Cehrûmî (ö.  )
 Abu'l-Fazl Ankâ (ö. 1913)
 Mîr Kutbuddîn Muhammed Ankâ (ö. 1962)
 Şâh Maksûdî Sâdık Ankâ (ö. 1980)
 Salahaddîn Ali Nâdir Ankâ (şimdiki şeyh)⁸⁹

5.2. Abdullah Berzişâbâdî (ö. 872/1468) ve Zehebiyye

İshak Hottalânî'nin, Muhammed Nurbahş'tan sonraki en mühim halifesi olan ve Nurbahş'in fikirlerine katılmayıp ayrı bir şube tesis etmeyi tercih eden Abdullah Berzişâbâdî, 789/1387'de Meşhed yakınlarında dünyaya gelmiştir. Nakşibendî şeyhi Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420)'nin yanında seyr ü sülûke başlamış⁹⁰, bir süre Yakub Çerhî (ö. 851/1447)'nin de sohbetinde bulunmuş ve ondan tarîkat icâzeti almıştır.⁹¹ Daha sonra İshak Hottalânî'ye intisâb edip, 825/1422

⁸⁸ Bu Nurbahşî topluluğu hakkında bkz. Rieck, "The Nurbakhshis of Baltistan", s. 159-188.

⁸⁹ Bkz. Spellman, "A National Sufi Order with Transnational Dimensions: The Maktab Tarighat Owayssi Shahmaghsoudi Sufi Order in London", s. 945-960. Ayrıca bu topluluk hakkında <http://mto.shahmaghsoudi.org> sitesinden çeşitli bilgiler alınabilir.

⁹⁰ Pârsâ'nın 821/1418 tarihinde Berzişâbâdî'ye *Sahîh-i Buhârî* okutma icâzeti verdiği görülmektedir. Bkz. Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân*, II, 218-222.

⁹¹ Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân*, II, 224.

yılında onun halifesi olmuş, şeyhinin idamından sonra memleketi Berzişâbâd'a dönmüş ve 872/1468'de orada vefât etmiştir.⁹²

Zehebiyye'nin kurucusu Abdullah Berzişâbâdî ve kendisinden sonra silsilesini devam ettiren Reşîdüddîn Muhammed Bîdâvâzî (ö.  ), Şeyh Şâh Ali Bîdâvâzî (ö.  ) ve Hacı Muhammed Habûşânî (ö. 938/1531) gibi kişiler sünnîdirler. Habûşânî'nin halifesi Gulâm Ali Nişâbûrî (ö.  ) ile birlikte şiîleşme süreci başlamış ve bu kol, Safevî dönemi boyunca aktif kalabilmeyi başarmıştır. Bugün kendini en saf şiî tarikat sayan Zehebiyye, ulemânın ara sıra tacizlerine maruz kalsa da Şâh Sultan Hüseyin (1694-1722) zamanından itibaren idârecilerin önemli bir düşmanlığıyla karşılaşmamıştır.⁹³

XII./XVIII. yüzyılda Şeyh Kutbuddîn Muhammed Neyrîzî (ö. 1173/1759) ile birlikte yeniden toparlanan ve güçlenen Zehebiyye, günümüze kadar varlığını sürdürüebilmiştir. Bugün Şîrâz başta olmak üzere, Tahran, Tebrîz, Erdebîl, Meşhed, Ehvâz ve Isfahan gibi şehirlerde çok az da olsa Zehebî mensupları bulunmaktadır. Tarikatın Âzerî Türkleri'nden olan şimdiki şeyhi Prof. Dr. Abdülhamîd Genceviyân ise İngiltere'de ikâmet etmekte ve çok nadir olarak İran'a gelmektedir. Onun yaşadığı şehir olan Southampton'da ve Amerika'nın bazı eyaletlerinde müntesipleri olduğu söylenmektedir.⁹⁴

Diğer şiî tarikatların çoğu gibi Zehebîler de Safevîler'den önce dahi sûfilerin silsilesinin şiî olduğuna ve fakat takiiye yaptıklarına inanmaktadırlar. Onlar, ancak Safevîler'in gelişiyle takiiye zorunluluğunun ortadan kalktığını ve tarikatların İran'da kendilerini açıkça şiî ilan ettiklerini iddia etmektedirler. Zehebîler kendilerinin en saf şiî olduğunu öne sürmekte ve İmam Rıza'ya olan bağlılıklarından dolayı silsilelerine "Rezeviyye" adını vermektedirler.⁹⁵

Zehebiyye'nin bugüne kadar gelen silsilesi şöyledir:

Abdullah Berzişâbâdî (ö. 872/1468)

Reşîdüddîn Muhammed Bîdâvâzî (ö.  )

Şeyh Şah Ali Bîdâvâzî (ö. Ö)

Hacı Muhammed Habûşânî (ö. 938/1531)

Gulâm Ali Nişâbûrî (ö.  )

Hüseyin Tabâdekânî (ö.  )

Şeyh Muhammed Meşhedî (ö. 1037/1627)

⁹² Berzişâbâdî koluna müntesip olan Kerbelâî onun uzunca bir biyografisini bizlere aktarmaktadır. Bkz. Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân*, II, 206-243.

⁹³ Algar, *Nakşibendilik*, s. 200.

⁹⁴ Bkz. Lewisohn, "An Introduction to the History of Modern Persian Sufism, Part II", s. 36-59; Nasr, *Makaleler II*, 71; Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, s. 212.

29.05.2008 tarihinde Şîraz'daki Hânkâh-ı Zehebiyye'de Ağa Mühendis Azîmzâde adındaki bir yetkiliyle yaptığımız söyleşide de bu bilgiler teyit edilmiştir. Ayrıca o, tarikatın bütün İran'da yaklaşık 1250 müntesibi olduğunu belirtmiştir.

⁹⁵ Nasr, *Makaleler II*, 71.

Hâtem Zerâvendî (ö. 1057/1647)
 Muhammed Ali Müezzîn (ö. 1087/1676)
 Şeyh Necîbüddîn Rızâ Cevherî (ö. 1108/1696)
 Ali Nakî Estebânâtî (ö. 1126/1713)
 Kutbuddîn Muhammed Neyrîzî (ö. 1173/1759)
 Muhammed Hâşim Dervîş Şîrâzî (ö. 1190/1776)
 Mirzâ Abdünnebî Şîrâzî (ö. 1231/1815)
 Ebu'l-Kâsım Şîrâzî (1286/1869)
 Celâleddîn Muhammed Mecdü'l-Eşref (ö. 1331/1913)
 Vâhidü'l-Evliyâ Ahmed Tebrîzî Erdebîlî (ö. 1375/1955)
 Mirzâ Muhammed Ali Hubb-i Haydar (ö. 1382/1962)
 Abdulhamîd Genceviyân (şimdiki şeyh)

Celâleddîn Muhammed Mecdü'l-Eşref'ten sonra Zehebiyye silsilesinde bir bölünme meydana gelmiştir. Zehebiyye'nin Eşrefiyye şubesi olarak isimlendirileceğimiz bu kol, Mecdü'l-Eşref'in oğluyla başlamakta ve torunlarıyla devam etmektedir. Fakat ana silsilenin dışında kalan bu grup hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Celâleddîn Muhammed Mecdü'l-Eşref (ö. 1331/1913)
 Seyyid Muhammed Rızâ Akâ-yı Şerîfî (ö. 1345/1926)
 Seyyid Ahmed Akâ-yı Şerîfî (ö. 1351/1932)
 Seyyid Muhammed Hüseyin Şerîfî (ö. 1383/1963)
 Akâ-yı Mühendis Şerîfî (hâlen hayatta)⁹⁶

6. SONUÇ

Netice olarak, bazı yabancı araştırmacıların, kuruluşundan beri bir takım şîî fikirleri bünyesinde barındırdığını iddia etmelerine rağmen, Kübreviyye tarikatının, doğuşu ve ilk iki yüzyılı itibariyle sünî ve şer'î bir çizgiyi temsil ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Her ne kadar Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın halifeleri arasında yer alan Sa'deddîn Hammûye'nin velâyet-nübüvvet meselelerinde şîî fikirleri çağrıştıracak bazı sözlerine rastlansa da, onun Kübrevîlik'ten daha çok İbn Arabî mektebine yakın olduğu ve bu tarikatın devam ettirilmesinde herhangi bir rolü olmadığı anlaşılmaktadır.

Kübreviyye tarikatının, tarih sahnesine çıkışından yaklaşık iki asır sonra Nurbahşiyye ve Zehebiyye diye iki kola ayrıldığı ve bu kollar vasıtasıyla şîileşme sürecinin başladığı, Safevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte de bu sürecin hızlandığı kaynakların üzerinde ittifak ettikleri bir husustur. Şîî İran ile sünî Özbek

⁹⁶ Bkz. Hâverî, *Zehebiyye*, s. 155-385. Dr. Hâverî, kitabının üçüncü bölümünü tamamıyla, Ma'ruf Kerhî'den başlayarak Celâleddîn Mecdü'l-Eşref'e kadar, Zehebiyye silsilesinde yer alan kutuplara ayırmıştır.

hanları arasındaki gerginlik ortamında, Kübreviyye'nin Hz. Ali'ye ulaşan ve içerisinde masum imamların yer aldığı bir silsileye sahip olması, bu tarikat için bir dezavantaj olmuştur. Aynı zaman diliminde Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde Nakşibendiyye'nin yükselişe geçmesi, sünnî akîdeye ağırlık vermesi, "halvet der encümen" ilkesini temel alması ve siyâsî yöneticilerle iyi münâsebetler kurabilen karizmatik liderler çıkarması, doktrin olarak halveti ve dünyevî işlerden uzak durmayı benimseyen Kübreviyye'nin tesir sahasının gittikçe daralmasına sebep olmuştur.⁹⁷

Bununla birlikte günümüzde İran, Pakistan, Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde şîî akîdeyi benimseyen bazı Nurbahşî ve Zehebî toplulukları hâlen aktif olarak faaliyetlerine devam etmektedirler. Söz konusu grupların, hâlihazırdaki sosyal, siyasal ve tasavvufî durumları hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Ayrıca onların, tarikat pratiklerini uygulayıp uygulamadıkları, eğer uyguluyorlarsa bunların ne dereceye kadar Kübreviyye'nin ilk dönemki uygulamalarıyla benzerlik arzettiği gibi hususlar ileriki zamanlarda yapılacak araştırmaları beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Algar, Hamid, "Some Observations on Religion in Safavid Persia", *Iranian Studies*, Cilt: VII, Sayı: 1-2 (1974).
-, "İran", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.
-, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006.
-, *Nakşibendîlik*, haz. A. Cüneyd Köksal, İnsan Yay., İstanbul, 2007.
- Barthold, V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1975.
- Bashir, Shahzad, *Between Mysticism and Messianism: The Life and Thought of Muhammad Nurbaks*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yale University, 1997.
- Bayat, Mangol, "Kaçar Dönemi İran'ında Tasavvuf Karşıtlığı", çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 1 (2004).
- Bedahşî, Cafer, *Hulâsatü'l-Menâkıb*, haz. Seyide Eşref Zafer, Merkez-i Tahkikat-ı Fârisî-yi İran ve Pakistan, İslâmâbâd, 1995.
- Câmi, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâi'l-Kuds*, tercüme ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 1995.
- Daftary, Ferhad, *Muhâlif İslâm'ın 1400 Yılı-İsmâîlîler: Tarih ve Kuram*, çev. Ercüment Özkaya, Rastlantı Yay., Ankara, 2001.
- Dânişpejûh, Muhammed Takî, "Keşfü'l-Hakâyık", *Ferheng-i İran-zemîn*, Sayı: 13 (1344/1965).
- Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-Evliyâ*, Matbaatu Dâmi İkbâle (Ofset baskı), İstanbul, 1908.
- Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, çev. Necati Lugal, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1963-67.
- DeWeese, Deween, "The Eclipse of the Kubraviyah in Central Asia", *Iranian Studies*, Cilt: XXI, Sayı: 1-2 (1988).

⁹⁷ Kübreviyye'nin Orta Asya'daki bu gerilemesinin detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Dewin DeWeese, "The Eclipse of the Kubraviyah in Central Asia", s. 79-83.

-, "Sayyid Ali Hamadâni and Kubrawî Hagiographical Traditions", *The Heritage of Sufism*, ed. Leonard Lewisohn, Oneworld Publications, England, 1999.
- Elias, Jamal J., "A Kubrawi treatise on mystical visions: The Risâla-yi Nûriyya of `Alâ' ad-Dawla as-Simnânî", *The Muslim World*, Cilt: LXXXIII, Sayı: 1 (1993).
-, "The Sufi Lord of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi", *Iranian Studies*, Cilt: XXVII, Sayı: 1-4 (1994).
-, *The Throne Carrier of God, The Life and Thought of Ala ad-Davla as-Simnânî*, (Basilmamış Doktora Tezi), Yale University, 1991.
- Gull, Surayia, *Development of Kubraviya Sufi Order in Kashmir with Special Reference to Mir Saiyyid Ali Hamadani*, (Basilmamış Doktora Tezi), Jamia Millia Islamia, 1999.
- Hâfî, Fasih Ahmed, *Mücmel-i Fasîhî*, haz. Mahmud Ferruf, Kitâbfürûşî-yi Bâstân, Meşhed trs.
- Hamadani, Agha Hussain Shah, *The Life and Works of Sayyid Ali Hamadani (1314-1385)*, National Institute of Historical and Cultural Research, Islamabad, 1984.
- Hamevî, Yakut, *Mu'cemü'l-Büldân*, haz. Ferdinand Wüstenfeld, İntişârât-ı Esedî, Tahran, 1965.
- Hammûye, Sa'deddîn, *Risâle*, Süleymaniye Ktp., Serez, 3931 nr.
- Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, haz. Celâleddîn Hümâyî, İntişârât-ı Hıyâm, Tahran, 1380.
- Hârezmî, Kemâleddîn Hüseyin, *Cevâhiru'l-Esrâr ve Zevâhiru'l-Envâr*, haz. Muhammed Cevâd Şeriat, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1384.
- Hâverî, Esedullah, *Zehebiyye: Tasavvuf-i İlmî-Âsâr-ı Edebî*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1362.
- Hemedânî, Ali, *er-Risâletü'l-İ'tikadiyye*, haz. M. Molé, "Professions de foi de deux Kubrewis: Ali-i Hamadânî et Muhammad Nurbahş", *Bulletin D'études Orientales*, Sayı: 17 (1961-62).
-, *Risâle-i Beyân-ı İ'tikad*, haz. M. Molé, "Professions de foi de deux Kubrewis: Ali-i Hamadânî et Muhammad Nurbahş", *Bulletin D'études Orientales*, Sayı: 17 (1961-62).
- İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire Fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, Vezâretü's-Sekafe ve'l-İrşâd (Ofset baskı), Kahire, 1929.
- İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab Fî Ahbâri Men Zeheb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trs.
- Kara, Mustafa, "Ma'rûf Kerhî ve Tasavvuf-Şîa İlişkisi Üzerine", *Fikir ve Sanatta Hareket*, Sayı: 16-17 (1980).
- Kazvînî, Zekerıyya b. Muhammed, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâru Sâdır, Beyrut trs.,
- Kerbelâî, Hafız Hüseyin, *Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, neşr. Cafer Sultan el-Karrâî, İntişârât-ı Sütûde, Tahran, 1344/1965.
- Kübrâ, Necmeddîn, *Risâle Fî'l-Halve*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 2800 nr.
-, *Usûlü Aşere, Risâle İle'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl (Tasavvufî Hayat)*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul, 1996.
-, *Risâle Fî Beyânî's-Şeria ve't-Tarîka ve'l-Hakîka*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 2760 nr.
-, *Âdâbü'l-Mürîdîn*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, 1796 nr.
-, *Nasîhatü'l-Havâs*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 2800 nr.
-, *Cevâb-ı Nuh Suâl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 2800 nr.
-, *Kitâbü't-Turuk Fî Ma'rifeti'l-Hırka*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 2800 nr.
- Landolt, Hermann, "Simnânî on Wahdat al-Wujûd", *Mecmûa-i Sühânânihâ ve Makâleha Der Bâre-i Felsefe ve İrfân-ı İslâmî*, ed. Hermann Landolt-Mehdî Muhakkık, İntişârât-ı Müessesesi-i Mutâlaât-ı İslâmî-yi Dânişgâh-ı Mackgill, Tahran, 1971.

- Lapidus, Ira M., *İslam Toplulukları Tarihi*, çev. Yasin Aktay, İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- Lewisohn, Leonard, "An Introduction to the History of Modern Persian Sufism, Part II: A Socio-cultural Profile of Sufism, from the Dhahabî Revival to the Present Day", *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, Cilt: LXII, Sayı: 1 (1999).
-, "An Introduction to the History of Modern Persian Sufism, Part I: The Nimetullahi Order: Persecution, Revival and Schism", *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, Cilt: LXI, Sayı: 3 (1998).
- Meier, Fritz, "Ala al-Dawla al-Simnani", *Encyclopedia of Islam (New Edition)*, I, E. J. Brill, Leiden, 1979.
- Mîrhând, Hamîdüddîn Muhammed, *Ravzatu's-Safâ Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, haz. Cemşîd Keyânfer, İntişârât-ı Esâtîr,
- Molé, M., "Les Kubrawiyya entre Sunnisme et Shiisme", *Revue Des Études Islamiques*, Sayı: 29 (1961).
- Momen, Moojen, *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, Yale University Press, New Haven, 1985.
- Muhammedî, Kâzım, *Necm-i Kübrâ*, İntişârât-ı Tarh-ı Nev, Tahran, 1380.
- Muhsinî, Menuçher, *Tahkîk Der Ahvâl u Âsâr-ı Necmeddîn Kübrâ Üveysî*, İntişârât-ı Kütüb-i İnan, Tahran, 1967.
- Münâvî, Abdurraûf, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, haz. Muhammed Edîb el-Câdir, Dâru Sâdir, Beyrut, 1999.
- Müstevfî, Hamdullah, *Târîh-i Güzîde*, haz. Abdülhüseyin Nevâî, Çâphâne-i Sipehr, Tahran, 1381.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, "Religion in Safavid Persia", *Iranian Studies*, Cilt: VII, Sayı: 1-2 (1974).
-, *Makaleler II*, çev. Şehabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul, 1997.
-, *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yay., İstanbul, 2002.
- Nefîsî, Saîd, "Hânedân-ı Sa'deddîn Hammûye", *Konckâvîhâ-yı İlmî ve Edebî*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1950.
- Nesefî, Azîz, *İnsân-ı Kâmil*, haz. Mehmet Kanar, Dergâh Yay., İstanbul, 1990.
- Nurbahş, Seyyid Muhammed, *Silsiletü'l-Evliyâ*, haz. Muhammed Taki Danişpijuh, *Çeşnâme-i Henry Corbin: Melanges Offerts a Henry Corbin* adlı eserin içinde, ed. Seyyid Hüseyin Nasr, Tahran, 1397/1977.
-, *er-Risâletü'l-İtikadiyye*, haz. M. Molé, "Professions de foi de deux Kubrewis: Ali-i Hamadânî et Muhammad Nurbahş", *Bulletin D'études Orientales*, Sayı: 17 (1961-62).
- Öngören, Reşat, "Sünnî Bir Tarikattan Şiî Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İnan Safevî Devleti", *Bilgi ve Hikmet*, Sayı: 11 (Yaz-1995).
- Pâzûkî, Şehrâm, "Câmiu'l-Esrâr-ı Seyyid Haydar Âmulî: Câmi-i Tasavvuf u Teşeyyu", *İrfân-ı Şiî*, haz. Muhammed Kerîmî Zencânî, İntişârât-ı İttilâât, Tahran, 1386.
- Purcevâdî, Nasrullah "On İki İmam Şiîliğinde Tasavvufa Muhalefet", çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1 (2002).
- Rieck, Andreas, "The Nurbakhshis of Baltistan: Crisis and Revival of a Five Centuries Old Community", *Die Welt des Islams*, Cilt: XXXV, Sayı: 2 (1995).
- Safedî, Halil b. Aybek, *Kitâbü'l-Vâfî Bi'l-Vefeyât*, haz. Helmut Ritter, Dâru'n-Neğri Franz Steiner, Wiesbaden, 1981.
- Simnânî, Alâuddevle, *Tezkiretü'l-Meşâyih*, (*Musannafât-ı Fârisî* içinde), haz. N. Mâyil Herevî, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1990.
-, *Fazlu't-Tarîka*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, 2135 nr.

- Sistânî, Emîr İkbâl, *Çihil Meclis*, haz. Abdürrefî Hakîkat, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1378.
- Spellman, Kathryn, "A National Sufi Order with Transnational Dimensions: The Maktab Tarighat Owayssi Shahmaghsoudi Sufi Order in London", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt: XXX, Sayı: 5 (2004).
- Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanahi, Matbaatü İsa el-Babi el-Halebî, Kahire, 1964.
- Şeybî, Kâmil Mustafa, *es-Sıla Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1969.
- Şirâzî, Masum Ali Şâh, *Tarâiku'l-Hakâik*, haz. Muhammed Cafer Mahcub, Kitâbhâne-i Sinânî, y.y., 1940.
- Şüşterî, Nurullah, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, haz. Muhammed Debîr Siyâkî, Kitâbfürûş-i İslâmiyye, Tahran 1365/1986.
- Taneri, Aydın, "Hârizmşahlar", *DİA*, XVI, İstanbul, 1997.
- Tosun, Necdet, "Nurbahşiyye", *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007.
- Uludağ, Süleyman, "Şiilikte Tasavvuf", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu Özet Bildirileri*, haz. E. Ruhi Fiğlalı-Seyid Ali Tüz, İlmî Neşr, İstanbul, 1994.
- Uyar, Mazlum "Safeviler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3 (2000).
- Waley, Muhammad İsa, "Najm al-Dîn Kubrâ and the Central Asian School of Sufism (The Kubrawiyyah)", *Islamic Spricuality Manifestations*, ed. S. H. Nasr, Crossroad Publishing, London, 1991.
- Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, 1993.
- Yazıcı, Tahsin, "Hemedânî, Emîr-i Kebîr", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998.
- Zehebî, Şemseddîn, *el-İber Fî Haberî Men Ğaber*, haz. Salahaddin el-Müncid, Mektebetü Hayyat, Kuveyt, 1960.
-, *Târîhu'l-İslâm*, haz. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1994.
- Zerrînkûb, Abdülhüseyn, *Donbâle-i Cüsticû Der Tasavvuf-i İran*, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1380.